(Izvorni znanstveni članak)

Enis Pehić[1]

ZNANJE, KULTURA I DRUŠTVO NE-ZNANJA

Sažetak

Ovaj rad nastoji prikazati sliku i situaciju kulture, znanja i obrazovanja unutar društva ne-znanja. Rad se prije svega bavi prikazom onoga što su moderna društva i pritom se oslanja na razumijevanje znanja od početaka misli do savremenog doba. Nakon toga izlaže se određenje pojma ne-znanja i njegove različitosti u odnosu na pojam neznanja, ali i šta je samo društvo ne-znanja. Razmatranjem ovih pojmova, rad otvara polje za diskusiju o položaju i situaciji kulture unutar takvog društva. Rad dovodi u vezu pojmove estradne znanosti, kulture konflikta i estradnog umjetnika, te objašnjava kako međusobna povezanost ovih pojmova održava poredak društva ne-znanja. Također, ovaj rad prikazuje i pojedine zablude samog društva znanja, ali i akcentira i elaborira zašto je okretanje ka znanju jedino rješenje, kako za zablude i paradokse društva znanja, tako i za sve probleme društva ne-znanja.

Ključne riječi: znanje, filozofija, kultura, ne-znanje, moderna

[1] Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet

Enis Pehić[2]

KNOWLEDGE, CULTURE, AND THE SOCIETY OF NON-KNOWLEDGE

Abstract

This paper aims to present the picture and situation of culture, knowledge, and education within a society of non-knowledge. The study primarily deals with the depiction of what modern societies are and relies on the understanding of knowledge from the beginnings of thought to the contemporary era. It then examines the definition of the concept of non-knowledge and its distinctions in relation to the concept of knowledge, as well as what constitutes a society of non-knowledge. By analyzing these concepts, the paper opens the field for discussion on the position and situation of culture within such a society. The study connects the concepts of show-business science, the culture of conflict, and the show-business artist, explaining how the interrelation of these concepts maintains the order of a society of non-knowledge. Furthermore, this paper highlights certain misconceptions of the knowledge society and emphasizes and elaborates on why turning toward knowledge is the only solution, both for the errors and paradoxes of the knowledge society and for all the problems of the society of non-knowledge.

Keywords: knowledge, philosophy, culture, non-knowledge, modernity

[2] University of Sarajevo - Faculty of Philosophy

I Uvod

Kako je moguće da, u vremenu gotovo neograničenog pristupa informacijama i vremenu u kojem je većina informacija dostupna kroz nekoliko klikova ili pretragom na internetu, pojam znanja sve više gubi svoje značenje, jer se gotovo svaka informacija počinje smatrati znanjem? Da li teorije zavjere, površne interpretacije i pojednostavljivanje kompleksnih tema sve češće oblikuju našu svakodnevicu? Ako je odgovor potvrdan, kako je to moguće? I gdje se, u svemu tome, nalazi kultura? Da li kao otpor, kao žrtva ili kao saučesnik.

Ovakva pitanja bi bilo sasvim opravdano postavljali u modernim društvima gdje je pojam znanja određen njegovim suštinskim značenjima. U svijetu su takva pitanja sve češća, a filozofi i naučnici iz raznih srodnih oblasti u svojim radovima pokušavaju objasniti veze između znanja, obrazovanja, umjetnosti, kulture i savremenih pojava kao što su naprimjer AI tehnologije i prilike i mogućnosti koje one donose.

Na početku je bitno reći da se, nažalost, ovaj rad ne bavi direktno tim odnosima i pitanjima, što je posljedica specifične i zbunjujuće situacije u kojoj se nalazi naše društvo. To stanje proizlazi iz izmijenjenog i pervertiranog shvatanja i prikazivanja znanja. Tačnije, iz onoga što nazivamo ne-znanjem. Odmah se želi naglasiti da se specifičnost ovog istraživanja ogleda upravo u tome što stanje našeg društva naziva pravim imenom, a to je da je naše društvo društvo ne-znanja.

Ovo istraživanje započinje tematiziranjem ne-znanja kao aktuelne i duboko ukorijenjene pojave našeg društva, što je za obradu jedne ovakve teme nužno, ali i postavlja pravac za raspravu i razumijevanje ostalih tematskih cjelina u ovom istraživanju, naročito u raspravama o kulturi, znanju i obrazovanju. U tom smislu, ne-znanje postaje više od slučajnog propusta. Ono, u ovom kontekstu, funkcioniše kao društveni obrazac, često čak i poželjan, jer oslobađa od obaveze preispitivanja, mišljenja i odgovornosti. Samim tim, ne-znanje nije više neutralno, već je često ideološki oblikovano, a društvo koje potiskuje znanje istovremeno narušava vlastitu sposobnost razumijevanja sebe i svijeta.

II Znanje i društvo znanja

Prije nego što započnemo tematiziranje ne-znanja ili društva ne-znanja, u ovom poglavlju želimo se najprije osvrnuti na pojam znanja i društva znanja. Ovaj korak je potreban kako bismo uspostavili teorijski okvir i kontekst u kojem će kasnije analize kroz poglavlja ovog rada biti veoma smislenije, a glavni zaključci će postati lakše dokučivi.

Ovo poglavlje nastoji pokazati kako su društva znanja zapravo moderna društva. Plan je da se kroz historijsko-filozofsku analizu pokaže kako i zašto se moderna društva zasnivaju na znanju.

Još od antike, pitanje znanja zauzima središnje mjesto u filozofiji. Filozofi su od samih početaka tragali ne samo za istinom nego i za načinima kako istinu možemo spoznati, saopštiti i opravdati. Upravo zbog toga ćemo se u nastavku prvenstveno baviti pojmom znanja. U ovom kontekstu, od filozofa se posebno izdvajaju Sokrat, Platon i Aristotel. To su tri ključna imena vrhunca antičke misli koji su znanje tematizirali svaki na sebi specifičan način. Počevši od Sokrata i njegovog stava o znanju iznesenog tokom suđenja, pa do Platonove filozofije, gdje je znanje uzdignuto do svijeta Ideja i gdje je pravo znanje nepromjenjivo i vječno, nasuprot varljivom mišljenju vezanom za čulni svijet, evidentno je da je znanje prepoznato kao bitan fenomen koji vrijedi stavljati pod znak pitanja.

Najsnažniju sistematizaciju znanja u antičkoj filozofiji dao je Aristotel, za kojeg se sa pravom može smatrati najsjajnijom tačkom antičke epistemološke misli. On je prvi filozof koji je pojam znanja sistematski obradio i uveo klasifikaciju različitih oblika znanja, tj. teorijskog, praktičnog i poetičkog. Time je Aristotel, u ovom kontekstu, ostavio neizbrisiv trag u historiji filozofske misli i značajno uticao na razvoj kasnijih filozofskih i naučnih tradicija. Miljan Popić o ovakvoj podjeli znanja kod Aristotela kaže: *„Ova Aristotelova tročlana podjela znanja ukazuje i na važnost prožimanja teorije, prakse i stvaranja u razumijevanju ljudskog postojanja i djelovanja. Ove tri aktivnosti su međusobno povezane i čine osnovu Aristotelove filosofije. Praktička vrsta znanja je od naročitog značaja za ljudsku zajednicu jer povezuje teoriju i stvaralaštvo. Djelovanje u stvarnom svijetu zahtjeva razumijevanje teorijskih principa i kreativnih sposobnosti.“*[3]

[3] Popić, M. (2024) *Autoritet metafizike*. Sarajevo: Filozofsko društvo „Theoria“, str. 41

Bavljenje znanjem kod Aristotela nije ni malo slučajno, a ovu trodjelu podjelu ustanovio je postuliranjem želje za znanjem kao jedne vrijednosti koja je primarna, koju svi ljudi baštine i kojoj svi ljudi teže svojom prirodom.

Znanje dolazi i u fokus kod mnogih kasnijih filozofa, počev od Francisa Bacona, pa sve do njemačkih idealista. U tom smislu, posebno će mjesto zauzeti Immanuel Kant, čije je zasnivanje transcendentalne filozofije od izričitog značaja za razumijevanje moderne, moderne koncepcije znanja i znanosti, ali i uloge znanja i znanosti u oblikovanju zbilje.

Filozofija se u ovom okviru ne razumije kao disciplina koja nudi konačne odgovore ili apsolutne istine. Umjesto toga, njen zadatak se prepoznaje u stalnom i neprekidnom postavljanju temeljnih pitanja. Tu se, između ostalog, podrazumjevaju stalna pitanja o uslovima mogućnosti znanja, o njegovim granicama i o načinu na koji se ono neprestano formira. Dalje, suština bića na ovaj način je ponovo u fokusu, ali na jednoj novoj razini, budući da se kod Kanta vrši jedno preispitivanje metafizike s obzirom na njenu primarnu zadaću. Još jedno pitanje koje postaje naročitno bitno je i pitanje recepcije filozofske misli, budući da istu ne smijemo razumjevati u bilo kakvom jednoznačnom smislu ili određenju. Baveći se ovim temama Samir Arnautović ističe: „*Drugim riječima, ni sama filozofija nema pravo na konačna značenja istine koja je mogućno uspostaviti u bilo kojem smislu i bilo kojem značenju. Ta je konačnost, pritom, određena samom nepotpunošću ili ograničenošću nastojanja koja se iskazuju kao temeljna nastojanja misaonog pronicanja u bit zbilje. Odatle pitanja recepcije filozofijske misli jesu pitanja gradnje smisla filozofijske tradicije, u čemu je recepcija mjesto oslonca. Moderna svoje bitno značenje ima upravo u ovom neprekidnom redefiniranju. Njene odrednice nisu jednom i jednoznačno date, one se neprekidno postavljaju kao pitanje o samome sebi. Okrenutost prema tradiciji, odnosno razumijevanju povijesnosti, proističe odatle iz zahtjeva za samosviješću i spoznajom o samome sebi, koja je uvijek određena svjetovnošću. Smisao stoga nije naprosto u neprekidnom ponavljanju, nego u preispitivanju, u kojem se ne mijenja samo razumijevanje tradicije, nego i refleksija u kojoj se razumijeva. To je bila i jedna od intencija Kantovog zasnivanja transcendentalne filozofije. Takva tendencija je predstavljala smisao novog započinjanja, u kojem se*

flozofija iskazuje kao odredišno mjesto značenja moderne.“[4] Razumijevanje Kantove filozofije stoga je od ključnog značaja.

Kant će nam sa svojim novim početkom pružiti i uvid u to kako je znanost, koja je uvijek u vezi sa filozofijom, postala jedna od temeljnih odrednica moderne, jer se ona, prije svega, temelji na znanju, a kojem je, opet, u polaznoj tačci mišljenje i predstavlja osnovu modernog društva, ali i njegovih vrijednosti.

Upravo kod Kanta, kroz njegov pristup problemima mišljenja, subjektiviteta i mogućnostima ljudske spoznaje, objelodanjuje nam se moderna situacija znanja i postavlja se temeljna filozofska zadaća mišljenja.

Kant postavlja pitanje šta filozofija zapravo jeste, a njegov odgovor je jasan. Ona mora biti kriticizam. To znači da filozofija ne može biti ni dogmatizam ni skepticizam, već da mora izgraditi put mišljenja kroz kritiku. Kod Kanta se ona zasniva na sumnji, ali ne kao puko negiranje svega. To je, u ovom smislu, aktivno ispitivanje granica i mogućnosti mišljenja. Ona za Kanta nije kraj već početak. Filozofija je prije svega sumnja, a na toj sumnji se gradi mišljenje kroz koje se artikulira filozofija. Kroz nju mora da se artikulira kao stav kojem je krajnji cilj dovođenje svega u pitanje, ali to i dalje ne možemo nazvati znanošću ili znanjem. Kritika je polazište za mišljenje, a samo mišljenje je sumnja koja proizvodi supoziciju. Nešto se smatra istinitim kada se kroz put supozicija pojavljuje kao spoznaja. Na taj način je intencija mišljenja put ka spoznaji. Znanje, prema Kantu, ne dolazi izvan subjekta, već se temelji u subjektu i njegovim sposobnostima. Upravo zato, pojam subjekta i subjektiviteta ima ključno mjesto u njegovoj filozofiji. Subjekt je ono biće koje misli, koje sumnja, koje negira i time uspostavlja vlastito stajalište.

Um, u Kantovoj filozofiji, predstavlja čisti potencijalitet. Kantova transcendentalna filozofija tako ima zadatak da pokaže šta možemo znati, a šta ne možemo. Ona odgovara na pitanje o granicama ljudskog znanja i upravo time Kant oživljava drevni helenistički zahtjev za spoznajom samoga sebe. Ovaj zahtjev vodi ka njegovoj temeljnoj formulaciji filozofije, odnosno ka pitanju šta čovjek zapravo jeste.

[4] Arnautović, S. (2009) *Transcendentalna filozofija i odrednice moderne.* Sarajevo-Zadar: Filozofsko društvo „Theoria“, Hegelovo društvo, str. 110-111.

Upravo razumijevanje čovjeka kao potencijalnog subjekta mišljenja i kao bića koje ima mogućnost samospoznaje, jeste i polazna i krajnja tačka kritičke filozofije kod Kanta.

Na ovaj način se ogleda i samo daljnje pitanje metafizike u historiji filozofske misli. Arnautović kaže: *„Stoga pitanje metafizike jeste u polazištu pitanje transcendentalne filozofije. Sama metafizika pomake nije ni mogla napraviti bez artikulacije problema na ovaj način. Pritom se, u samom početku, ne radi o stvarnim metafizičkim problemima, nego o pripremi za njihovo razmatranje. Za Kanta pitanje ostaje na razini metodološkog problema, koji se temelji na samoj biti mišljenja. U tome je i suštinska razlika između duhovnih i egzaktnih znanosti. Zato pitanje metafizike kod Kanta treba razumijevati u smislu pitanja o potencijalnosti, nikako bićevnosti stvari. U tom smislu će i Schelling razumijeti filozofiju kao univerzalnu znanost, koja jedina ima mogućnost objedinjavanja znanja u cjelinu. Odatle dolazi nastojanje utemeljenja filozofije kao sistema znanja, odnosno sistemske znanosti.“*[5] U kontekstu Kantove transcendentalne filozofije, filozofija je neraskidivo povezana s ostalim znanostima jer se s Kantom u izvor filozofije postavlja upućenost na mišljenje. Filozofija ne daje pozitivno znanje kao prirodne znanosti, ali postavlja uvjete mogućnosti svakog znanja. Ona propituje kako je znanje uopće moguće. Na taj način, filozofija stoji kao temeljni refleksivni okvir svih znanosti, jer upravo kroz mišljenje razotkriva njihove granice, uvjete i pretpostavke. *„Ovdje se očitava odnos filozofije i drugih znanosti, gdje se pokazuje da je filozofija uvijek na neki način povezana sa svim znanostima. Pozicija koju ona ima, međutim, nije zaslužena niti metodološkom superiornošću, niti zahtjevima vremena. Ona proističe iz utemeljenosti filozofije u izvorištu spoznavanja i upućenosti na mišljenje iz transcendencije spoznaje. Zato i razumijevanje metafizike, kao povijesno-filozofijska zadaća, nadilazi okvire tek historijskog pregleda slijeda stvari. Ovdje se radi o poretku koji je metafizičkog karaktera i preko kojeg se i otvara područje ontološkog mišljenja.“*[6] U tom smislu, znanje je sada temeljna instanca zasnivanja subjektiviteta kao realiteta mišljenja. Upravo zbog toga Kantova filozofija se određuje kao metafizika subjektiviteta. Drugim riječima, ona polazi od uslova mogućnosti iskustva i spoznaje subjekta, čime subjekt i njegovo mišljenje postaju središte filozofskih razmatranja.

[5] isto, str. 39-40
[6] isto, str. 41

Znanost se kod Kanta usmjerava prema onome što je umstveno, odnosno prema onome što je utemeljeno u zakonima uma.

Transcendentalna filozofija nas uči da u znanosti verifikaciju ne nalazimo u pukim činjenicama, nego u umstvenim principima koji tim činjenicama daju smisao. Zadaća uma je da pronađe principe koji omogućuju realno razumijevanje svijeta. Dakle, znanost ne počiva na faktima samima, već na zakonima mišljenja koji te fakte omogućuju i strukturiraju. Otuda metafizika, kao najupućenija na um među svim znanostima, postaje znanost znanosti. Ona tako razotkriva i pretpostavke mogućnosti svake druge znanosti.

Ove Kantove postavke postavljaju temelje modernog i savremenog razumijevanja znanja, znanosti, ali i metafizike kao kritike granica ljudske spoznaje. Metafizika je sada kritička i ona na taj način ponovo oživljuje i nastavlja helenistički ideal samospoznaje, koji podrazumijeva i rad na vlastitom mišljenju. Grčka tragedija to slikovito pokazuje. Gledanjem tragedije, kroz katarzu, grci postaju bolji nego što su bili, ali i misaoniji, samosvjesniji ljudi.

Na tim osnovama se razvija i Fichteova filozofija, u kojoj se pitanje subjektiviteta razmatra kroz odnos Ja i njegovog ne-Ja. Subjekt se u svakom susretu s ne-Ja mijenja, reflektira i sebe nanovo postavlja. Upravo taj proces beskonačnog približavanja samospoznaji ideal je koji Kantova filozofija već nosi u sebi. Na samom kraju treba pomenuti da ovo u konačnici vodi i Heideggerovom zasnivanju metafizike kao ontologije.

Tako dolazimo do društva znanja. Društva znanja su, u suštini, moderna društva koja razvoj mišljenja i refleksije prepoznaju kao ključne temelje društvenog i kulturnog napretka. U takvim društvima pojedinci nisu samo pasivni korisnici informacija. Na pojedinca se sada gleda kao na aktivnog učesnika u procesima razumijevanja i stvaranja značenja. Oni u ovakvim društvima imaju veliku odgovornost, a dijalog je ona instanca na kojoj se iskustva među pojedincima razmjenjuju i na kojoj se gradi zbilja. Jedan od centralnih zahtjeva koji se postavlja pred pojedinca u društvu znanja jeste zahtjev za spoznajom samog sebe. Taj zahtjev ne odnosi se isključivo na ličnu introspekciju, već predstavlja temelj za istinsko razumijevanje društvenih odnosa, svijeta u kojem živimo i vlastite egzistencije u njemu.

Na taj način uspostavlja se specifičan odnos prema vlastitoj egzistenciji i društvenom okruženju. U tom kontekstu postaje relevantno i Heideggerovo zasnivanje pojma tubitka (Dasein) „*Tubitak razumije sam sebe uvijek iz svoje egzistencije, jedne mogućnosti sama sebe da bude ili da ne bude sam on. Te je mogućnosti tubitak ili odabrao sam, ili je dospio u njih ili je uvijek rastao u njima. Egzistenciju određuje, na način prihvaćanja ili popuštanja, jedino svaki tubitak sam.*“[7] Dakle, on se ostvaruje kroz autentičan odnos prema samom sebi i svijetu. Heidegger sa svojim zasnivanjem tubitka pokazuje i da pitanje znanja ne možemo odvojiti od pitanja bivstvovanja i da je znanost uvijek u vezi sa filozofijojm i neodvojiva je od nje, jer je spoznaja uvijek ukorijenjena u načinu na koji bivstvujući čovjek obitava u svijetu.

U konačnici, potrebno je napomenuti kako je pojam društva znanja duboko ugrađen u sve obrazovne napore modernog društva. Takvo društvo se temelji na razvoju mišljenja i slobodi kao univerzalnom principu. Ideja društva znanja postaje ključna vodilja obrazovnih politika modernih društava, a njena važnost prepoznata je i na međunarodnom nivou zato što je ugrađena, između ostalog, i u Bolonjsku deklaraciju. Baveći se univerzitetom i njegovim položajem, ali i o temi društva znanja, Vladimir Milisavljević, u jednom od svojih istraživanja, gore navedeno izlaže ovako: *„Za sagledavanje mesta koje u današnjem društvu pripada univerzitetu, i koje će mu po svoj prilici pripadati i u bliskoj budućnosti, od suštinskog je značaja da se razume pravo značenje često isticanog tvrđenja da živimo u „društvu znanja“. Ova sintagma, koja u političkom i ideološkom govoru već duže vreme funkcioniše kao samorazumljiva lozinka, postala je i programsko određenje na kojem se zasnivaju sve javne politike u oblasti nauke i obrazovanja. Koncept društva znanja ugrađen je i u Bolonjsku deklaraciju (Bologna Declaration, 1999), koja je stavila sebi u zadatak upravo stvaranje jedne buduće „Evrope znanja“.“*[8] Dalje u svom istraživanju, Milisavljević se bavi pitanjima krize univerziteta u kojoj se danas nalazi. Za sada je dovoljno pokazati kako se naglašava da visoko obrazovanje ima odgovornost. To se ne ogleda samo u stručnom usavršavanju, već i u stvaranju temelja za znanjem vođeno društvo. Ovaj pogled na znanje omogućava da se u daljem istraživanju jasnije sagledaju posljedice njegovog potiskivanja ili

[7] Heidegger, M. (1985) *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed, str. 13
[8] Milisavljević, V. (2022) *Sredstva za nepoznate ciljeve*. Beograd: Srpsko filozofsko društvo, Institut društvenih nauka, str. 21

izopačavanja u društvu ne-znanja. Jedno od narednih poglavlja ovog rada upravo je posvećeno detaljnoj analizi znanja i obrazovanja, zabludama društva znanja, ali i situaciji i poziciji znanja unutar društva ne-znanja.

III Ne-znanje i društvo ne-znanja

U prethodnom poglavlju prikazano je kako su filozofija i njene temeljne ideje, počev od antičkih mislioca pa sve do filozofa modernog doba, odigrale ključnu ulogu u oblikovanju pojma društva znanja. Kroz neprekidni razvoj mišljenja, ali i kroz recepciju filozofske tradicije, postepeno je nastajalo ono što danas podrazumijevamo pod modernim društvom zasnovanim na znanju. Vidjeli smo, ovaj proces uključuje razne filozofske pravce i autore, počevši još od antike, čija je misao doprinijela razumijevanju znanja kao temeljne vrijednosti modernog društva.

U narednom toku rada, pažnja će biti usmjerena na pojmove ne-znanja i društva ne-znanja, te na analizu duhovne situacije koja karakteriše oblik zajednice kao što je društvo ne-znanja. Ne-znanje je pojam veoma različit od pojma neznanja. Najlakše bi ga bilo definisati kao nešto što se predstavlja i daje kao pravo i istinsko znanje, ali u suštini počiva na nekritičkom, površnom ili često nikakvom uvidu. Dok je neznanje odsustvo informisanosti ili obrazovanja, ne-znanje je dosta drugačiji i opasniji pojam kojim se pokušava jedna neistina, površan ili pogrešan uvid predstaviti kao znanje.

U tom smislu, kada govorimo o društvu ne-znanja, riječ je o društvu koje nije bez znanja. Barem nije bez bilo kakvog znanja, jer se znanjem pokušava predstaviti bilo šta *kao da* je znanje. Na toj *kao da* formi ovakva društva počivaju i ona je u osnovi samog ne-znanja. Ovdje je riječ o društvu u kojem se ispoljava duboki nedostatak duha. Takvo društvo sve više funkcioniše kao izraz opadanja duhovnih kapaciteta, a u njemu dominira površnost, fragmentiranost, ili čak izopačenje samog smisla.

Kroz ovo poglavlje, ali i svugdje gdje će to biti dodatno potrebno u nastavku rada, kao glavni izvor koristi se studija profesora Samira Arnautovića pod naslovom „*Estradna znanost i kultura konflikta. Epistemologija društva zasnovanog na ne-znanju*“ Ova studija detaljno razmatra šta je ne-znanje, šta se nalazi u njegovoj osnovi i pozadini, te kakav oblik kulture i duhovne klime oblikuje društvo u kojem znanje više nije vrijednost, već

smetnja ili nebitna pojava koju je potrebno gurnuti na margine društva ili ukloniti u potpunosti. Kroz ovu studiju nudi se teorijski utemeljena analiza ovog fenomena, koja će poslužiti kao temelj za dalje razmatranje.

Pored toga, u ovom istraživanju posebno važnu ulogu ima filozofija Friedricha Nietzschea, a naročito njegova djela *„Radosna znanost“* i *„Tako je govorio Zaratustra.“* U ovim Nietzscheovim djelima pronalazimo temelje ključnih ideja kojima se ovaj rad bavi. Upravo preko Nietzschea ćemo lakše dokučiti ideju ne-znanja kao stanja u kojem je istina zamijenjena simulacijom istine, kao i poimanje konflikta kao egzistencijalne forme pojedinca, ali i društva ne-znanja, u kojem dominira duhovna nemoć. Nietzscheova filozofija poslužit će kao misaoni okvir za dublje razumijevanje specifične duhovne situacije svijeta u kojem je ne-znanje postalo norma, a konflikt svakodnevnica.

Ranije smo u radu pomenuli i kratko definisali ključne pojmove kojima ćemo se baviti, a to su ne-znanje i društvo ne-znanja. Došlo je vrijeme da ove pojmove detaljno analiziramo i predstavimo. Da bismo uspjeli u tom naporu, prije svega je nužno razumjeti šta označava *kao da* forma, koju smo također već pomenuli.

Ona označava specifičan način postojanja i djelovanja. Ova forma ne podrazumijeva samo bilo kakvu otvorenu laž niti potpuno odsustvo sadržaja. *Kao da* forma se ogleda i u zadržavanju vanjske strukture dok se unutrašnja suština postupno prazni ili mijenja. Ovakva forma omogućava da određene pojave poput znanja, morala, znanosti ili umjetnosti nastave egzistirati u društvu i društvenoj percepciji, iako više ne nose isti sadržaj niti imaju istu funkciju.

To sa sobom nosi izvjesnu opasnost. Na taj se način društvo, u ovom kontekstu društvo ne-znanja, predstavlja *kao da* je moderno društvo. Ono onda izgleda *kao da* je zasnovano na znanju. „*Sve je to mogućno i postaje realnost onda kada se ostvari dominacija kao da vrijednosti nad vrijednostima moderne. Tada se kao vrijednost demokracije ispostavlja davanje javnog prostora ratnim zločincima, neznalicama i lažnim intelektualcima, koji demonstriraju mogućnost uspostavljanja sistema koji počiva na kao da principu. U tom cilju razvija se kao da znanost, estradna znanost, koja počiva na kao da znanju, ne-znanju, koje se nameće kao temeljna vrijednost društva čiji je osnovni princip funkcioniranja i djelovanja sažet u kao da formi. Kao da forma je izraz nemoći i nedostatka duha, ona se pojavljuje kao jedino rješenje za opstanak društva ne*

znanja i nametanja šizofrenije kao realiteta zbilje. Sve što se u ovoj zbilji dešava i predstavlja njenom vrijednošću i realitetom, zapravo je izopačenost moderniteta, njegova negacija u kao da formi svega što je moderno.“[9] Upravo u jednom prividu i simulaciji prisutnosti zastupljenog kroz *kao da* forme i *kao da* vrijednosti leži centralni značaj tj. ono što se predstavlja *kao da* jeste, u stvarnosti je tek njegova replika ili imitacija. Društveni oblici ostaju, samo sa vanjskim oblikom, ali bez duhovnog utemeljenja i stvarnog značenja.

Razumijevanje *kao da* strukture neophodno je za dublje sagledavanje razlike između neznanja i ne-znanja, jer upravo kroz ovu formu ne-znanje dobija svoju aktivnu, perfidnu prirodu. To je već i naglašeno u prethodnom odlomku kroz pojam *estradne znanosti* kojeg ćemo se još doticati u nastavku. Takođe, tek kroz ovu prizmu moguće je prepoznati kako društvo ne-znanja ne počiva na pukoj odsutnosti znanja, već na njegovoj simulaciji. U tom smislu, posvetimo se sada konačnom prikazu razlike između neznanja i ne-znanja.

Neznanje se može razumjeti kao manjak informacija ili obrazovanja. To je stanje koje se može prevazići učenjem, radom na sebi i obrazovnim procesima. S druge strane, ne-znanje predstavlja daleko kompleksniji fenomen. To je stanje u kojem se znanje ne odbacuje otvoreno, već se pojavljuje u iskrivljenom obliku, kao simulacija znanja. Nešto se predstavlja *kao da* je znanje, iako su mu odsječeni temelji istine, mišljenja i stvarne spoznaje. U tom smislu, ne-znanje se ne odlikuje pukim manjkom informacija, već prisustvom lažnih formi koje zauzimaju mjesto istinskog znanja. Arnautović ovu distinkciju, i ono u čemu se ogleda smisao pojma znanja u ovom kontekstu, prikazuje ovako: *„Drugim riječima, sve što je za moderni svijet nenormalno, ovdje postaje normalno, a ono što je normalno biva proglašeno nenormalnim. Tu se uspostavlja distinkcija između neznanja i ne znanja. Neznanje je odsustnost poimanja, a ne-znanje je njegova farsa. Neznanje se prevladava znanjem, a ne-znanje je mogućno i nužno ukinuti samo i jedino znanjem. To je nužno učiniti u ime razvoja života i njegovog ispunjenja u svjesnom životu (Henrich), koji nipošto nije racionalizacija percipirane neposrednosti, nego njeno duhovno ispunjavanje. Znanje se u tom kontekstu određuje Nietzscheovim*

[9] Arnautović, S. (2018) *Estradna znanost i kultura konflikta.* Sarajevo: Filozofsko društvo „Theoria“, str. 17-18

značenjem znanja ispunjenog životom. Karakteristika tog znanja je da se ono ne razumijeva samo kao "izdvojeni misaoni rad", nego kao životni impuls, bit djelovanja i bivstvovanja-u-svijetu."[10] Dakle, društvo ne-znanja, u kojem je život samo sveden na puko trajanje, funkcioniše i održava se samo u buci površnih narativa, nekritičkih uvida, ideoloških konstrukcija i stručnih diskursa bez stručne, odnosno znanstvene, dubine. Tako se i sama znanost unutar tog okvira pojavljuje u kao da formi.

Znanost društva ne-znanja zapravo je znanost koja se temelji na sistematizovanom ne-znanju. Ono što se, u ovom smislu, daje *kao da* je znanost nazivamo *estradnom znanošću*.

Detaljnije o ovom pojmu i njegovom zasnivanju nalazimo u narednom odlomku: „*Estrada, koja je utemeljena na neznanju i prezentnosti,ovdje postavlja kao referentna tačka vrijednosti. Konzekventno tome, priznatim ne-znanjem postaje samo ono što je estradno prihvatljivo. Tako se zasniva estradna znanost. Estrada, utemeljena u neznanju, ne trpi znanje i ne trpi znanost. "Na estradi sve je lažno, na estradi sve je fol"! Ali, neznanje promovirano na estradi i, kao istina za sve (Hegel) dovedeno do značenja mišljenja i razumijevanja svijeta, postaje znanjem koje to nije, odnosno ne-znanjem. Sistematizirano ne-znanje naziva se estradna znanost. Argumentacija estradne znanosti, jer svaka znanost, pa tako i kao da znanost, mora imati neku argumentaciju, jeste sila, a rasprava koja je kao da znanstvena rasprava jeste konflikt."*[11] Dakle, *estradna znanost*, se daje *kao da* je znanost, dok zapravo služi reprodukciji ideoloških obrazaca i održavanju privida racionalnosti kroz koje se promovira neznanje i razne pervertirane vrijednosti.

Ova distinkcija između pojmova neznanja i ne-znanja, ali i definiranje pojma *estradne znanosti*, otvara prostor za dublje razumijevanje života i kulturne klime društva ne-znanja i postavlja temelje za daljnju analizu njegovih vrijednosnih i duhovnih posljedica, jer: *„Estradna znanost je svojom "kao da" metodom time i život postavila u odnose u kojima kao da živimo. Ona je uspostavila vrijednosni sustav primjeren odsustvu duha i šizofrenom viđenju zbilje."*[12] U tom smislu, kažimo po nešto o dva faktora, koja su, kroz svoj međusobni odnos najzaslužnija i najodgovornija po pitanju određenja zbilje i životnosti u ovakvoj sredini. Ta posebna vrsta odgovornosti pada, u ovom kontekstu, na

[10] isto, str. 55-56
[11] isto, str. 67.
[12] isto, str. 61-62

znanstvenike i medije kao dvije ključne strukture koje oblikuju javno mišljenje i odnose prema istini.

Kada znanstvenici napuste temelje vlastitih disciplina i počnu se predstavljati *kao da* su nosioci znanstvene misli, izuzimajući činjenicu da njihovi radovi ne sadrže stvarna istraživanja, metodološku strogoću niti bilo kakvu teorijsku dosljednost, tada znanje biva zamijenjeno prividom znanja, odnosno ne-znanjem. Tada znanstvenik postaje *estradni znanstvenik*. Ovakav pristup ne samo da totalno narušava povjerenje u znanstvenu zajednicu, već stvara prostor u kojem je teško razaznati autentičnu znanstvenu istinu od ideološki ili komercijalno motivisanog diskursa, a koji je opet najzavisniji od pojedinca, *estradnog znanstvenika*, koji se predstavlja kao mudrac koji posjeduje svu istinu.

Ovdje je riječ o liku koji, ponovo treba naglasiti, djeluje u *kao da* formi. Dakle, on nije stvarni nosilac znanja, već samo imitator mudraca čije se riječi tretiraju kao neupitne istine. *„Zato kada estradni znanstvenik nešto izrekne kao tvrdnju, njemu ne trebaju nikakvi dokazi. Dokazi njegovih tvrdnji su same te tvrdnje! U tome je argumentum ad hominem društva ne-znanja. Nema rasprave, jer istine mogu razumjeti samo posvećeni."*[13] Njegova uloga nije da doprinosi znanosti kroz rad, istraživanje i sumnju, već da bude viđen, citiran, eksponiran, prikazan na najbolji mogući način i sa najboljim najavama. U tom smislu, *estradni znanstvenik* funkcioniše više kao medijski simbol nego kao znanstveni autoritet.

Stavovi *estradnog znanstvenika* nisu rezultat rigoroznog ili bilo kakvog drugog istraživačkog procesa, već proizlaze iz samoproglašene pozicije autoriteta. Njegove izjave se ne podvrgavaju kritici jer se doživljavaju kao dovoljne same po sebi. Budući da su izrečene s visine, one se tretiraju, u ovom smislu, kao aksiomi, a ne hipoteze. U javnom prostoru *estradni znanstvenik* ne komunicira znanje, već ga predstavlja kao gotov proizvod, zatvoren za raspravu. Svako ko se i pokuša raspravljati postaje njegova meta. *„Posvećenost estradnog znanstvenika je u tome što su njegovi stavovi dokazi istih tih stavova i svaka vrsta oponiranja znači nepoštivanje društva ne-znanja i proglašavanje oponenta "legitimnom metom" branitelja ovog poretka. Svako oponiranje estradnom znanstveniku u tom smislu je nepoštivanje poretka ne-znanja i nikakva argumentacija ne može biti dovoljna da se ovaj poredak, odnosno stavovi estradne znanosti, dovedu u*

[13] isto, str. 74

pitanje.“[14] Kroz posvećenost i samodovoljnost *estradnog znanstvenika*, održava se i samo društvo ne-znanja. Najvažnije *estradnom znanstveniku* nije istina, već vidljivost. Njegov cilj nije razumijevanje svijeta, već potvrda vlastitog statusa i očuvanje poretka koji je stvorio. Tako *estradni znanstvenik* se idealizira kao uzvišeni pojedinac koji navodno posjeduje apsolutne istine. Postaje simbolom uspjeha i moći, a ne duhovne discipline ili bilo kakve etičke odgovornosti. To idealiziranje uništava osnovne principe znanstvene misli, otvorenost, sumnju i stalnu potragu. Oni su, u ovoj situaciji, zamjenjene jednim, nazovimo ga, spektaklom ili kultom ličnosti.

Veoma je važno istaknuti kako pojmovi o kojima smo do sada govorili nisu poizvoljno uzeti niti izmišljeni, nego zaista postoje u našem svijetu. Svi pojmovi koje ovdje analiziramo također imaju svoje obrise u historiji filozofske misli i znanstveno su utemeljeni. U tom kontekstu je naročito značajan Nietzsche. Njegova filozofija ima značajnu ulogu u dodatnom pojašnjenju slike *estradnog znanstvenika*. Upravo kroz njegova djela jasno se ocrtavaju obrisi onoga što u ovom radu podrazumjevamo pod pojmom *estradnog znanstvenika*. Naprimjer, karakteristike koje posjeduju današnji *estradni znanstvenici* naročito vidimo kroz Nietzscheove likove čuvenog mudraca i mislioca. Nietzsche ih prikazuje kao figure koje se predstavljaju kao da posjeduju istinu, dok u stvarnosti služe vlastitom uzdizanju i potrebi da budu viđeni. Njihova mudrost nije utemeljena na stvarnom mišljenju, već na idolima u koji vjeruju oni i njihov narod.

Kada govori o čuvenom mudracu, Nietzsche kaže: *„Narodu ste služili i narodnom praznoverju, svi vi čuveni mudraci! – a ne istini! I upravo zbog toga su vam ukazivali strahopoštovanje. A stoga su i podnosili vaše bezverje, jer ono je bilo dosetka i obilazan put ka narodu.“*[15] Čuveni mudrac, dakle, ne dolazi protiv naroda, već iz naroda, a njegova misija je da opravda postojeće vrijednosti, idole i ideologije koje taj narod poštuje.

U ovom kontekstu je naročito bitno razumjeti narod o kojem Nietzsche govori kao karakterističan tip naroda za društvo ne-znanja. To je narod koji je već odranije izmanipulisan, koji je izgubio unutrašnju snagu mišljenja i kao takav pristaje na idole, slike i parole koje mu već dobro pozicionirani *estradni znanstvenici* nude *kao da* su neko znanje. Zapravo, *estradni znanstvenici* su upravo današnji čuveni mudraci o kojima

[14] isto, str. 108-109
[15] Nietzsche, F. (2007) *Tako je govorio Zaratustra*. Beograd: Feniks Libris, str.112

Nietzsche govori. Vjera u idole koje narodu daju *estradni znanstvenici* i koji su od strane takvih znanstvenika predstavljeni narodu kao da su neko znanje omogućava ne samo opstojnost i općeprihvaćenost čuvenog mudraca, odnosno *estradnog znanstvenika*, već i očuvanje samog poretka društva ne-znanja iz kojeg on proizlazi. Ti idoli više ne moraju biti ni „božanski", već poprimaju izraz svega onoga što odgovara *estradnom znanstveniku* i kao takvi su prezentirani *kao da* su neko znanje. Na taj način dolazimo i u situaciju u kojoj je sve moguće predstavljati *kao da* je znanje, a da narod ne zauzme bilo kakav kritički stav spram toga, jer u suštini dobar dio naroda za to nije ni sposoban.

Slika *estradnog znanstvenika* dobija svoj filozofski izraz i kroz nekoliko Nietzscheovih aforizama iz njegove „*Radosne znanosti*". U tom smislu, posebno značajni su aforizmi 189, 208 i 236. Radi lakšeg razumijevanja i interpretacije, u nastavku ćemo ove aforizme navoditi u cjelosti i ujedno ih kratko kontekstualizirati.

Prvi je na redu, aforizam 189. Nietzsche tu kaže: *„Mislilac. - On je mislilac: to znači on se razume u to da stvari uzima jednostavnije nego što jesu."*[16] Ovaj aforizam se može direktno povezati s kritikom *estradnog znanstvenika*. Nietzsche ovdje ironično prikazuje mislioca kao onoga ko stvari pojednostavljuje, što je upravo suprotno od istinskog filozofskog pristupa koji traži dubinu i kompleksnost. U tom smislu, *estradni znanstvenik* koristi upravo pojednostavljenje kao svoju osnovnu metodu. On, dakle oblikuje i daje nešto *kao da* je znanje koje se lako konzumira i koje ne zahtijeva napor razmišljanja. Jednostavnije rečeno, u ovom aforizmu, ne treba čitati doslovno mislilac. Onaj mislilac koji se ovdje kod Nietzschea spominje nije konkretna osoba već metaforička slika. Nietzsche upozorava na površnost koja se daje *kao da* je duboko mišljenje. Upravo na toj površnosti se temelji figura *estradnog znanstvenika* koji, iako se predstavlja kao misleći subjekt, zapravo izbjegava svaki stvarni misaoni napor i umjesto znanja nudi banalnosti i forme bez suštine, odnosno nudi nešto što *kao da* je znanje. Sve to, kako smo već pokazali, prati znanstvena neutemeljenost i nesistematičnost.

Aforizam 208 dodatno ističe jednu od ključnih karakteristika *estradnog znanstvenika*, a to je njegovu potrebu da bude viđen, priznat, slavljen. *„Veliki čovek. - Od toga što je „neko veliki čovek" ne možemo još zaključiti da je čovek; možda je samo*

[16] Nietzsche, F. (2015) Vesela nauka, Beograd: Dereta, str.158

dečak, ili kameleon svih uzrasta, ili neka omađijana ženkica.“[17] Nietzsche ovdje razotkriva da ispod te maske i veličine ne stoji ništa drugo do praznina, neznanje i privid autoriteta. Slava *estradnog znanstvenika* nije potvrda znanja, već potvrda uspješne samoprezentacije u društvu koje ne traži istinu već spektakl. Drugim riječima, to što je neko veliki znanstvenik, ne znači da je znanstvenik, možda je samo obični diletant, odnosno *estradni znanstvenik.*

Na kraju, aforizam 236 nas vodi ka jednoj dubokoj istini o odnosu *estradnog znanstvenika* i mase. *„Da bi se pokrenula gomila. – Zar ne mora onaj ko hoće da pokrene gomilu da bude glumac samoga sebe? Zar ne mora prvo da se sam prevede u ono groteskno-jasno i da čitavu svoju ličnosti i stvar iznosi u toj ogrubelosti i pojednostavljenju.“*[18] Da bi pokrenuo gomilu, kaže Nietzsche, neko mora biti glumac samog sebe. Ovo se savršeno uklapa u logiku društva ne-znanja, u kojem *estradni znanstvenik* postaje simbol i noseći stub poretka tako što stalno glumi vlastitu istinitost usljed svoje samodovoljnosti. Njegovo prisustvo u medijima, kao i javni nastupi, nisu rezultat znanstvenih doprinosa. To je samo performans kojim se održava njegova figura i društvena funkcija.

Mediji, dakle, igraju dodatno opasnu ulogu, jer često upravo oni daju legitimitet pseudonaučnim stavovima. „*Osnova referentnosti estradnog znanstvenika su mediji, oni imaju moć predstavljanja “kao da“. Zato ono što nije u medijima, nema ni važnost i nije referentno za društvo zasnovano na ne-znanju. Medijska referentnost ne-znanje postulira kao vrhunsku vrijednost društva, istovremeno, u percepciji životnih odnosa, afirmirajući kulturni primitivizam kao autentičnu i samim tim vrhunsku kulturu društva zasnovanog na ne-znanju.“*[19] Umjesto da promiču mišljenje zasnovano na provjerenim i naučno relevantnim informacijama, mediji glorificiraju ne-znanje. Tako se daje prostor površnosti, otvaraju se nove mogućnosti za razne manipulacije i tzv. stručnjaci bez relevantnog znanja su u fokusu. Time se oblikuje društvena klima u kojoj je sve moguće i sve dozvoljeno.

[17] isto, str. 161
[18] isto, str. 165
[19] Arnautović, S. *Estradna znanost i kultura konflikta*, str. 60

Ove pojave i odnosi imaju duboke posljedice. Naime, sve ovo potiskuje istinske znanstvenike u sjenu ili ih tjera na odlazak iz ovakvog drušva. Na ovaj način, učvršćuje se kultura *kao da* znanja u kojoj su vanjska forma i izgled važniji od suštine, a javna pažnja vrednija od istine.

U ovom poglavlju prikazano je šta označavaju pojmovi ne-znanje i društvo ne-znanja kao i koje značenje nose temeljne kategorije koje su s njima povezane. Razjašnjenje i definiranje ovih pojmova je prvi neophodan korak za rasprave o kulturi i umjetnosti u nastavku ovog rada i prikaz situacije kulture i umjetnosti u društvima ne-znanja. Pokazano je da se ne-znanje ne svodi na odsustvo informacija, već na prisustvo privida znanja, na formu koja oponaša znanost, istinu i kompetenciju, a da pri tome gubi njihovu suštinu. *Kao da* forme, odnosno ono što nam se daje *kao da* je neko znanje, *kao da* je neko mišljenje, *kao da* je istina, *estradnog znanstvenika* i uloge medija u širenju pseudonaučnih narativa, a sve u svrhu održavanja poretka društva ne-znanja, ukazuju na dublje duhovne i kulturne procese koji oblikuju društvo ne-znanja.

Upravo u razumijevanju, u ovom poglavlju, pomenutih pojmova i njihovih međusobnih odnosa leži temelj za daljnje razmatranje. Time se otvara prostor za analizu stanja, kulture unutar takvog društva.

IV Kultura, društvo ne-znanja i kultura konfilikta

Za razumijevanje pozicije i slike kulture unutar društva ne-znanja, nužno je najprije razmotriti kako uopće pristupiti samom pojmu kulture. Kultura se često svodi na zbirku naslijeđenih vrijednosti, umjetničkih izraza i institucionalnih oblika, ali takvo shvatanje ostaje problematično, odnosno površno i nedovoljno da bi obuhvatilo njenu dublju funkciju u životu pojedinca i zajednice. Baveći se tematiziranjem pitanja kulture u odrednicama moderne, Arnautović navodi: „*Veoma važnim postaje shvatiti da kultura nije naprosto nasljeđe i ukupnost dobara, nego da se problematiziranje moderne treba shvatiti u značenjima koja prevazilaze okvire teorijskih rasprava, koje trebaju eventualno poslužiti za projekciju djelovanja. Kulturu, u cjelovitom značenju, treba shvatati kao polazište mogućnosti uređenja životnih formi i poretka u kojem se one mogu razvijati. Na ovom pravcu i moderna biva viđena u novom svjetlu. Ne radi se više samo o kulturnoj i*

umjetničkoj orijentaciji koja pomaže ili ulijepšava život, nego o formama životnog svijeta koje su određene jednim kontekstom razumijevanja svijeta.“[20] Kultura, dakle, nije samo ukupno naslijeđe materijalnih i duhovnih dobara, već predstavlja način oblikovanja životnih formi. Drugim riječima, kultura je sama forma života Ona načinom na koji mislimo, osjećamo, komuniciramo i djelujemo određuje naš svakodnevni svijet. Kultura treba da predstavlja i da se shvata kao horizont unutar kojeg se oblikuje i razumijeva razvoj života u jednom društvu. Ona ne određuje samo ono što živimo, već i način na koji to živimo, tj. kako tumačimo svijet, kako gradimo odnose i kako zamišljamo budućnost. Kroz kulturu se otkriva smisao zajedničkog postojanja, jer ona usmjerava, nosi i ograničava oblike mišljenja, djelovanja i bivstvovanja. „*Sve što je vezano za kulturu, nalazi se u životu i ima značaj za njega. Filozofijska misao možda na najbolji način govori o ovome. I kada je bila, naizgled, najdalje od neposrednih problema života, filozofija je, zapravo, radila na njihovom rješavanju, istovremeno se, u odnošenju spram vlastite tradicije, pokazujući i kao recepcija kulture uopće. Razumijevanje modernog svijeta iz ove perspektive se pokazuje kao razumijevanje moderne kulture. I sve što svijet bude više artificijeliziran, sve što mu više čovjek bude davao oblik i pojavljivao se kao njegov odlučni konstituent, njegovo će razumijevanje biti više vezano za razumijevanje kulture. Kritika metafizike u tom smislu ima “sudbinski značaj” za nas, iz nje se, kao biti moderne kulture, iščitava zbiljnost modernog života. Kultura nije nikada imala “ukrasni karakter”, onda kada dobija ovu ulogu pojavljuje se kao kič, u budućnosti ne propušta priliku da se osveti za potcjenjivački stav spram nje. Zanemarivati i potcjenjivati kulturu, u najširem njene vrijednosti, znači na bahato neposredan način odnositi se spram predmetne zbilje, i u krajnjem, ne razumijevati ništa od onoga što je neophodno za razvoj života.“*[21] Kultura, dakle, nema ukrasni karakter niti je sporedna dimenzija društvenog života, nego je njegov temeljni oblik i izraz. Tretirati kulturu kao dodatak, dekor ili luksuz znači duboko nerazumijevanje njezine suštine. Podcjenjivanje kulture nije samo intelektualna pogreška, već i oblik duhovne bahatosti, jer time se ujedno omalovažava i sama zbilja, njena dubina i složenost. Odnos prema kulturi uvijek je i odnos prema istini svijeta u kojem živimo, odnosno kultura je uvijek odnos spram istini samog života.

[20] Arnautović, S. *Transcendentalna filozofija i odrednice moderne*. str. 171
[21] Arnautović, S. *Estradna znanost i kultura konflikta*, str. 48

Vidimo i da kao takva, kultura ne postoji mimo mišljenja. Ona je uvijek misaono utemeljena i neodvojiva od filozofije. Nietzsche to najbolje pokazuje zauzimanjem neohelenističke pozicije kroz njegovu kritiku kršćanstva. Njegovo djelo „F*ilozofija u tragičnom razdoblju Grka*“ detaljnije objašnjava ovu Nietzscheovu neohelenističku poziciju. Svaka unaprijed nametnuta univerzalna istina ukida mišljenje i subjektivitet. Upravo zato su Grci, odnosno predsokratovci u ovom kontekstu, za Nietzschea ključni. Grci su svijet promatrali neposredno i u njegovom stvarnom značenju, ali s istodobnim naglaskom na potrebi za tim. Na početku svog djela „*Filozofija u tragičkom razdoblju Grka*“, Nietzsche napominje kako su: „*Grci posredstvom uvažavanja života i uz pomoć idealne životne potrebe obuzdali u sebi nezasitiv nagon za saznavanjem – jer ono što su naučili oni su želeli istog časa i da dožive.”*[22] Upravo zbog toga, kod starih Grka filozof nije bio prolaznik niti usamljenik, prema Nietzscheu:. „*Samo kod Grka filozof nije slučajan; kad se on u šestom i petom stoleću pojavljuje usred ogromnih opasnosti i iskušenja sekularizacije, i tako reći iz Trofonijeve pećine kroči sred obilja, pronalazačeve sreće, bogatstva i čulnosti grčkih kolonija, tad naslućujemo da on dolazi kao plemeniti glasonoša s istom svrhom s kojom se u tim stolećima rodila i tragedija, a razumevanje te svrhe omogućavaju nam orfičke misterije u grotesknim hijeroglifima svojih običaja.“*[23] Pojava filozofa je stoga vezana za kulturu. Ako kultura ne postoji, tada je filozof poput nepredvidive komete koja izaziva strah. To je postalo slučajem nakon predsokratovaca. „*Postoji čelična nužnost koja filozofa vezuje za istinsku kulturu; ali šta onda, ako ta kultura ne postoji? Tad je filozof nepredvidiva kometa koja zbog te svoje nepredvidivosti uliva strah; međutim, u pogodnom slučaju on svetli kao glavna zvezda u sunčevom sistemu te kulture. Zato Grci opravdavaju filozofa, jer jedino kod njih on nije kometa.“*[24] Očito je da Nietzsche vezuje dvije stvari uz kulturu. Iz kulture izrasta umjetnost, posebno tragedija kako to Nietzsche prepoznaje u svojim drugim djelima, ali i filozofija. Zato nije slučajno to što Nietzsche filozofiju i umjetnost naziva sestrama. „*Pogledajte samo moju sestru, umetnost! I njoj je kao i meni; mi smo bačene među varvare, i ne umemo više da se spasemo. Istina je da nam tu nedostaje svsko valjano pravo; ali sudije pred kojima ćemo naći pravdu, sude i vama, te će vam reći: 'Najpre steknite kulturu, a onda ćete*

[22] Nietzsche, F. (1981) *Filozofija u tragičnom razdoblju Grka,* Beograd: Grafos, str. 12
[23] isto. str. 13
[24] isto. str. 14

također doznati šta filozofija hoće i može'."[25] Nietzsche nam pokazuje da svako promišljanje kulture nužno podrazumijeva i promišljanje duha vremena, jer kultura ne djeluje u praznini.

Kultura, u tom smislu, izražava temeljne vrijednosti jednog društva, njegove stremljenja, krize i duhovne kapacitete. Pojam filozofije, kako se vidi iz već pomenutog, zadobija svoju centralnost kao nužan prostor mišljenja u kojem se postavljaju temeljna pitanja. Popić, baveći se pitanjima antičke metafizike u ovom kontekstu ističe: „*Kako god se definisale i razumijevale kultura i civilizacija, one uvijek ostaju primarno determinisane filosofijom, tj. prvom filosofijom (metafizikom), jer se u osnovama kulture i civilizacije i metafizička pitanja i metafizičke teme.*"[26] Centralnost metafizike ogleda se u tome što ona predstavlja temeljno mišljenje o biću, svijetu i istini, bez kojeg nije moguće razumjeti ni filozofiju, ni samu povijest moderne. I povijest same moderne, u tom smislu, jeste povijest odnosa u kojem filozofija zauzima prvo i polazišno mjesto. To se posebno ogleda u odnosu spram stranog. Baveći se ovom tematikom, Arnautović naglašava: *„Odnos spram stranog, koji posebno apostrofira Wandelfelsova fenomenologija, karakterizira upravo ono što se može nauvati modernom kulturom. Svaka kultura, koja u svom polazištu ima ovaj odnos, koja se zasniva na stranom kao realnom obličju sopstva, Wandelfels pokazuje da pripada moderni. Povijest moderne, u tom smislu, jeste povijest ovog odnosa u čijem razumijevanju filozofija zauzima centralno mjesto. Pretpostavke tog razumijevanja nalaze se u transcendentalnoj filozofiji i Kantovim spoznajno-teorisjkim zahtjevima, koji se u konačnom iskazuju kao temeljne odredbe metafizike. Zato pitanje metafizike ostaje polazišnim pitanjem svakog suvremenog razmatranja, ali se tematizira na različite načine i u različitim misaonim sadržajima."*[27] Na ovaj način vidimo kako filozofija, odnosno metafizika, postavlja temeljne pojmove, određuje horizonte razumijevanja i otvara prostore iz kojih se kasnije razvijaju znanost, kultura i društvo. Bez metafizike, moderni duh ostaje bez oslonca, odsječen od dubljeg promišljanja smisla i izvora vlastitog djelovanja.

U društvu ne-znanja, koje je obilježeno površnošću, imitacijom i slabljenjem duhovnih orijentira, kultura gubi svoju misaonu dimenziju i postaje reprezentativni dekor

[25] isto. str. 18
[26] Popić, M. (2024) *Autoritet metafizike*. str. 128
[27] Arnautović, S. (2009) *Transcendentalna filozofija i odrednice moderne*. str. 173

bez stvarnog sadržaja. Razumijevanje kulture kao forme života, a ne kao dekorativnog dodatka, bit će ključno za daljnje sagledavanje njezine sudbine u društvu koje potiskuje mišljenje i znanje, a time i samu mogućnost duhovnog razvoja.

U nastavku, pažnja će biti usmjerena na poziciju kulture unutar društva ne-znanja. Posvetimo se, prije svega, odnosnu koji je potrebo prvo razmotriti i prikazati, odnosno tome kako se ne-znanje prerušava u znanje, ali i kako prelazi u konflikt. Još jednom, filozofija Friedricha Nietzschea, odnosno djela *„Radosna znanost"* i *„Tako je govorio Zaratustra"*, pomoći će nam u rasvjetljavanju ovog središnjeg odnosa. Dakle, pitanje koje se postavlja ovdje jeste kako se ne-znanje, koje je prerušeno u znanje i daje nam se *kao da* je neko znanje, pretvara u temelj duhovne i kulturne krize društva zasnovanom na ne-znanju. Nietzsche, u tom smislu, ne napada znanje kao takvo, nego upozorava na opasnost kada se pretpostavke, dogme i kolektivna vjerovanja prihvataju kao neupitne istine. U tom smislu, ono što ljudi nazivaju znanjem često nije ništa drugo do lažno znanje, odnosno vjera u idole, sve ono što obećava istinu, ali su ti idoli utemeljeni na iluzijama, strahu i potrebi za sigurnošću.

U *„Radosnoj znanosti"*, Nietzsche slavno objavljuje da "Bog je mrtav". No, ta izjava ne znači da je božanstvo fizički nestalo, nego da su tradicionalne vrijednosti, religiozne istine i metafizički temelji na kojima je zapadna civilizacija gradila svoj smisao izgubili vjerodostojnost. Nietzsche primjećuje da, iako ti temelji više ne drže, ljudi i dalje žive kao da drže. Time oni postaju idolopoklonici. Idoli o kojima govori nisu samo bogovi religije, nego i ideje poput istine ili morala, koje su postale svetinje društva, ali više ne predstavljaju autentično znanje ili duhovnu razigranost. Ovo najbolje objašnjava aforizam 108 iz *„Radosne znanosti"*, gdje Nietzsche kaže: „*Pošto je Buda umro, još vekovima su pokazivali njegovu senku u jednoj pećini – ogromnu jezivu senku. Bog je mrtav; ali takva je priroda ljudi, možda će još milenijumima postojati pećine u kojima će se pokazivati njegova senka.* "[28] Ne zaboravimo također da u ovom djelu Nietzsche crkve i hramove na više mjesta naziva grobnicama i ostacima boga i božanskog, kojeg više nema u ovom svijetu.

Ovakva vjera u lažne idole dovodi do konflikta. Oni koji odbacuju lažne idole i dovode u pitanje prazninu kolektivnih istina, dakle oni koji su za Nietzschea *slobodni*

[28] Nietzsche, F. (2015) *Vesela nauka*, Beograd: Dereta, str. 125

duhovi, suočavaju se s neprijateljstvom mase. Društvo, vezano uz stare vrijednosti, doživljava *slobodnog duha* kao prijetnju, kao što smo to već vidjeli na primjeru filozofa u antičkoj Grčkoj, gdje je Nietzsche filozofa predstavio kao nepredvidivu kometu koja ulijeva strah usljed nedostatka kulture.

U nastavku ćemo se, prije svega, posvetiti detaljnijoj analizi Nietzscheove poznate izjave „Bog je mrtav“, što će voditi i analizi njegovog pojma *slobodnog duha*, kako bismo temu kojom se bavimo u ovom poglavlju zaokružili na filozofski cjelovit način. Upravo kroz ove ideje postaje jasniji odnos između ne-znanja i njegovog prelaska u konflikt. U tumačenju Nietzscheove misli oslonit ćemo se i na Heideggerov tekst „*Nietzscheove riječi: 'Bog je mrtav'',* koji će nam pomoći da dublje razumijemo značenje ove izjave

Heideggerov tekst „*Nietzscheove riječi „Bog je mrtav“,* objavljen je 1943. godine. U tom tekstu, Martin Heidegger istražuje slavnu izjavu Friedricha Nietzschea "Bog je mrtav" i njen značaj za suvremenu filozofiju. Ako govorimo o glavnim temama kojih se ovo djelo dotiče, onda je tu prije svega posebno izražena smrt boga kao Heideggerova analiza Nietzscheove tvrdnje da je moderno društvo izgubilo svoju vjeru u tradicionalni religijski koncept boga. To će postaviti i samo pitanje o tome kako ta smrt boga utiče na ljudsku egzistenciju i način na koji se ljudi odnose prema svijetu. Dalje, kao i u drugim svojim djelima, Heidegger promišlja o krajnosti metafizike koja je, prema Nietzscheu, dovela do pojave smrti boga. On vidi Nietzscheovu izjavu kao simptom dubljih promjena u zapadnom mišljenju i kao poziv na preispitivanje temelja metafizike.

Kada govorimo o Nietzscheovim slavnim riječima "Bog je mrtav", to nikako ne treba povezivati s ateizmom u standardnom shvatanju te riječi. Za Heideggera, razumijevanje Nietzscheovog stava o smrti boga moguće je samo preko refleksije na cjelokupnu historiju zapadne misli. Heidegger smatra da upravo s Nietzscheom metafizici ostaje samo mogućnost da se okrene u svoju nesuštinu, jer Nietzscheovom filozofijom metafizika lišava samu sebe svoje suštinske mogućnosti, što je za Heideggera ujedno ukazivanje i na mjesto odakle će se jednoga dana postaviti pitanje o mogućnosti nihilizma. „*Ukazati znači objasniti jedan od stadijuma zapadne metafizike, verovatno njen posljedni stadijum, zato što se druge mogućnosti metafizike više ne vide utoliko što metafizika posredstvom Ničea u izvesnom smislu lišava samu sebe svoje suštinke*

mogućnosti.“[29] Heidegger napominje u ovom tekstu da se sada metafizika shvata samo kao „*istina bivstvujućeg kao takvog u cjelini"*[30] zato u samom početku svog teksta navodi stav da je metafizika, prije svega, dalje moguća samo kao ontologija. Heidegger kaže: *„A misliti i za Ničea znači: bivstvujuće predstaviti kao bivstvujuće. Svako metafizičko mišljenje jeste onto-logija, ili u opšte nije ništa.”*[31] Heidegger nakon ovoga ukazuje i na to da je misao o smrti boga bila poznata i mladom Nietzscheu, pa tako navodi i pojedine dijelove, između ostalog, iz njegovog *Rođenja tragedije* koji to potvrđuju, a poslije toga kreće i Heideggerova detaljna interpretacija Nietzscheovog stava o smrti boga. U tom smislu, Heidegger se bavi aforizmom 125 iz *„Radosne znanosti“*, tačnije onim dijelom koji govori o „ludom čovjeku“, koji prvi izgovara riječi 'Bog je mrtav' u Nietzscheovim djelima. Nakon toga, Heidegger navodi i dopunu na *„Radosnu znanost“* iz 1886. godine i aforizam 343.

Nije nimalo slučajno što se Heidegger u svom tekstu bavi upravo ovim Nietzscheovim aforizmima. Zbog toga ćemo ih sada ukratko prikazati i kontekstualizirati.

U aforizmu 125 *„Radosne znanosti“*, Nietzsche prikazuje lik ludog čovjeka koji po danu s fenjerom u ruci luta tržnicom i traži boga. Okupljenom narodu obraća se riječima da je bog mrtav i da smo ga *mi* ubili. Ludi čovjek označava sve ljude kao ubice boga, ali istovremeno i one koji toga još nisu svjesni. On govori da dolazi prerano i time Nietzsche ukazuje na sporost čovječanstva da razumije vlastitu moć i odgovornost, te ukazuje na njihovu vezanost za stare idole, morale i vjerovanja.

Najdublji domet aforizma nalazi se u pitanju koje ludi čovjek postavlja, a to je kako ćemo se mi, odnosno svi ljudi iskupiti za to što smo ubili boga? *„Kakvom vodom bi smo mogli da se očistimo? Kakve ćemo svečanosti okajanja, kakve ćemo svete igre morati da izmislimo? Zar nije veličina toga dela prevelika za nas? Zar mi sami ne moramo postati bogovi da bismo samo izgledali njih dostojni? Nikada nije bilo većeg dela – i ma ko da se posle nas rodi, zbog toga dela spada u neku višu istoriju nego što je cela istorija do sad bila.“*[32] Ovo pitanje zapravo otvara prostor za razmatranje nove forme ljudske

[29] Heidegger, M. (2000), Nietzscheove reči „Bog je mrtav“ u *Šumski putevi.* Beograd: Plato, str. 162
[30] isto, str. 162
[31] isto, str. 164
[32] Nietzsche, F. Vesela nauka, str. 137

odgovornosti i djelovanja, i postavlja temelj za razmatranje mogućnosti oslobađanja duha u vremenu nakon apsolutnih istina.

Aforizam 343 iz „*Radosne znanosti"* dolazi do svog punog značenja upravo u kontekstu prethodno analiziranog aforizma o ludom čovjeku. U njemu Nietzsche piše kako je smrt boga nova, najveća vijest, koja baca svoju sjenku nad Evropom i to ne kao trenutni događaj, već kao proces čije posljedice tek dolaze. Međutim, ono što ovaj aforizam čini jako bitnim i u čemu se ogleda njegova najveća važnost, jeste to što u njemu nalazimo odgovor na pitanje ludog čovjeka o iskupljenju iz aforizma 125.

Naime, ovdje se prvi put jasno ukazuje šta za Nietzschea znači biti *slobodni duh*, a to je onaj koji zna da su svi dotadašnji idoli pali, i da se time otvorio prostor za novo mišljenje i novo vrednovanje i postavljanje novih vrijednosti. *„U stvari, mi filosofi i „slobodni duhovi" na tu vest da je „stari bog mrtav", osećamo kao da nas obasjava neki novi osvit; naše srce pri tom postaje prepuno zahvalnosti, zaćuđenosti, slutnje i očekivanja – konačno nam horizont izgleda opet otvoren, čak pod pretpostavkom da nije svetao, konačno možemo pustiti naše lađe da isplove, da isplove na svaki rizik, ponovno je dozvoljena svaka smelost onoga koji saznaje, naše more ponovo tu leži otvoreno, možda još nikad nije bilo takvog „otvorenog mora"."*[33] Smrću stoljetnih uvjerenja, moralnih oslonaca i religijskih temelja koje je donosilo kršćanstvo, oslobađa se prostor za mišljenje, odnosno ono mišljenje koje nije više u službi vjere, autoriteta, idola ili dogme. U tom smislu, aforizam 343 označava ne samo sudbinu mišljenja, već i sudbinu same filozofije u vremenu nakon boga.

Vratimo se sada na Heideggera i napomenimo da Heidegger, u svom tekstu, smatra "kršćanskog boga" kao upravo ono što proizilazi iz samog platonizma. Interpretirajući Nietzscheove riječi u svom tekstu, Heidegger kaže: „*Iz te rečenice jasno je da se Ničeove reči o smrti Boga odnosne na smrt hišćanskoga Boga. Ali ništa manje nije izvesno, i to treba znati od samog početka, da u Ničeovom mišljenju reči „Bog" i „hrišćanski Bog", služe za označavanje natčulnog sveta uopšte. Bog je naziv za oblast ideja i ideala. Ta oblast natčulnog, počev od Platona, tačnije rečeno od vremena kasnogrčkog i hrišćanskog tumačenja Platonove filozofije, smatra se istinskim, i u pravom smislu reči, stvarnim svetom. Za razliku od njega, čulni svet je samo ovostran,*

[33] isto, str. 222

promenljiv i stoga čisto prividan, nestaran svet.“[34] Iako ovdje možda ne možemo govoriti o smrti ideala, kako Heidegger to kaže u jednoj rečenici iz ovog odlomka, zato što je u kontekstu Nietzschea ideal i dalje nešto što bi moglo imati karakter pozitivnog i vjerodostojnog, Heidegger je zaista u pravu za dio o smrti natčulnog. Dakle, natčulni svijet, ili platonski rečeno, svijet Ideja, nije više nešto djelotvorno i tako je potrebno da se ta vrijednost prevaziđe. Bitno je napomenuti da je to zapravo vrijednost koja se veže zaista za historiju zapadne misli sve od antike, jer i samo kršćanstvo i njegove pojedine postavke bitno ovise o kršćanskim interpretacijama Platona. Vijest o smrti boga je zahtjev za prevrednovanjem te vrijednosti i zamjenom novom. Zato Heidegger upravo na početku svog teksta kaže da ukazati na ovo mjesto Nietzscheove filozofije jeste zapravo ukazati na mjesto iz kojeg se jednog dana izrodi nihilizam.

Sažeto, ovaj dio Heideggerove interpretacije Nietzschea možemo ispričati ovako: bog je mrtav, a naš um je oslobođen. Tako znači, historijska paradigma nadčulnog svijeta od samog Platona mijenja se novom u kojoj je čovjek svojim mišljenjem odgovoran za sav realitet zbilje. Svaka metafizika, u smislu dotadašnjeg razumijevanja metafizike, kao onog iznad ili onog nadčulnog, više ne može da postoji. Metafizika može biti samo ona koja u svom fokusu istraživanja ima mišljenje i umstvenost i koja nas tako bitno određuje kao ljudska bića. Tako je Heideggerov stav da je svaka metafizika u svojoj biti ontologija, sa Nietzscheom kao prelomnom tačkom u historiji zapadne misli, potvrđen.

Dakle, stari idoli, morali i sva stara uvjerenja možemo smatrati jednim oblikom ne-znanja. Nietzscheova slika boga koji je „ubijen“ simbolizuje sistem neupitnih istina kršćanstva koje je neophodno prevrednovati i zamijeniti novim vrijednostima. Kritika kršćanstva, odnosno metafizike, koju smo upravo prikazali, ključna je za razumijevanje načina na koji ne-znanje prerasta u konflikt.

U „*Zaratustri“*, Nietzsche opisuje kroz Zaratustrin govor *posljednjeg čovjeka*. „*Gledajte! Pokazujem vam poslednjeg čoveka. „Šta je ljubav? Šta je stvaranje? Šta je čežnja? Šta je zvezda?“ - tako pita poslednji čovek i trpće očima. Zemlja će se onda smanjiti, a na njoj će cupkati poslednji čovek, koji sve umanjuje. Njegov soj je neiskorenjiv, kao što su buve; poslednji čovek živi najduže. „Mi smo izumeli sreću“ - kažu poslednji ljudi i trepću očima. Napustili su predele u kojima je bilo teško živeti: jer*

[34] Heidegger, M. Nietzscheove reči „Bog je mrtav“u *Šumski putevi*, str. 168-169

potrebna im je toplota. Još vole suseda i taru se o njega: jer potrebna im je toplota.“[35] Vidimo zapravo da je on simbol mediokriteta koji ne teži uzvišenome nego traži udobnost, sigurnost i izbjegavanje rizika. Posljednji čovjek se ruga jer ne može podnijeti izazov stvaranja novih vrijednosti, to je još jedan oblik idolopoklonstva, ovaj put idoliziranje komfora i prosječnosti. Nietzsche, kroz ovaj Zarathustrin govor upozorava i na to da ovakvi *posljednji ljudi* žive najduže, odnosno da teško mijenjaju svoje stavove i uvjerenja. Svemu svjedoči i kraj Zaratustrinog govora. „*„Mi smo izumeli sreću“ - kažu poslednji ljudi i trepću očima. I tu se završio prvi Zaratustrin govor, koji se zove i „predgovor“ jer na tom mestu ga prekidoše vika i veselje gomile. „Daj nam tog poslednjeg čovjeka, oh, Zaratustra“ – tako su vikali – „stvori od nas te poslednje ljude! Onda ćemo ti pokloniti natčoveka“ I sav narod stade klicati i coktati jezikom. A Zaratustra se rastuži i prozbori svome srcu. Ne razumeju me, moja usta nisu za ove uši“*[36] Zaratustra izražava svoje nezadovoljsvo i zabrinutost reakcijom ljudi, jer ne svataju da oni upravo jesu *posljednji ljudi*.

Zapravo, u pozadini svega toga leži upravo nihilizam, Nietzscheov pojam za stanje u kojem stari sistemi vjerovanja više ne funkcioniraju, ali novi još nisu uspostavljeni. To je krizni trenutak u kojem čovjek shvaća da istine, idoli i morali koje je slijedio ne dolaze iz života, već iz straha od života. Kod Nietzschea, obrise ove ideje vidimo još u njegovom prvom djelu *„Rođenje tragedije“*. U ovakvom vakumu nastaje tjeskoba i sukob, jer jedni, vođeni svojim ne-znanjem pokušavaju očajnički očuvati mrtve idole, dok drugi, odnosno *slobodni duhovi* svjesni novog stanja i mogućnosti koje su pred ljudskim rodom, ruše temelje da bi stvorili nove.

Sada ponovo u fokus dolazi Nietzscheov tekst iz „*Zaratustre“* o čuvenim mudracima. Tim čuvenim mudracima i njihovom narodu, koji su zapravo, vidjeli smo ranije, *estradni znanstvenici* i društvo ne-znanja, mrski su *slobodni duhovi.* Nietzsche, ovo govori sljedećim riječima: „*Ali onaj koji je narodu mrzak kao vuk psima – jeste slobodan duh. Neprijatelj okova, neobožavalac, onaj koji prebiva u šumama.“*[37] *Slobodni duhovi* su neprijatelji poretka društva ne-znanja i zato ono bira silu da bi ih poslalo u „šume i pustinje“, drugim riječima na margine društva. *Slobodni duhovi*, naime, nisu spremni da

[35] Nietzsche, F. *Tako je govorio Zaratustra*, str. 16
[36] isto, str. 17
[37] isto, str. 112

se bilo kojim pritiskom poistovjete s tim narodima i njihovim poznatim autoritetima, odnosno oni odbijaju učestvovati u stvaranju poretka društva ne-znanja. Upravo zato, *slobodni duh* će od strane *estradnih znanstvenika,* ondnosno današnjih čuvenih mudraca i društva ne-znanja biti gurnut na margine. Nietzsche kaže: „*U žutome pesku i opaljen suncem on, bez sumnje, žedno gleda ispod oka ka ostrvima što su bogata izvorima i gde živi stvorovi počivaju pod tamnim drvećem Ali njegova žeđ ga ne može nagovoriti da postane jednak s ovim lagodnjacima: jer gde su oaze, tu su i kipovi idola. Igladnjelom, nasilnom, usamljenom, bezbožnom: takvom sebe želi volja lavova.*"[38] Vidimo, za Nietzschea je upravo taj put izdvojenosti, teškoća i suprotstavljanja društvenim normama zasnovanim na ne-znanju, zapravo pravi put i neophodan put ka istinskoj slobodi.

Nakon ovih razmatranja, otvoreno nam je područje za detaljnije razmatranje i definiranje cjelokupne kulturne situacije društva ne-znanja, odnosno za detaljno tematiziranje pojmova *kulture konflikta* i *kulturnog primitivizma*. Ove pojmove je potrebno detaljnije obraditi i predstaviti ih kao ključni izrazi duhovne situacije društva u kojem je znanje potisnuto, a njegovo mjesto zauzeo privid istine i mišljenja.

Kultura konflikta pojavljuje se kao fenomen društva koji je zasnovan na ne-znanju, čije smo osnovne karakteristike već prethodno analizirali. Ova „kultura", slično kao i *estradna znanost*, ne posjeduje svoje utemeljenje u znanosti, istini ili filozofiji. Isto kao što *estradna znanost* imitira znanost i daje nam je bez njenog suštinskog sadržaja, odnosno *kao da* je znanost, tako i *kultura konflikta* oponaša kulturu dok u suštini predstavlja njezino izopačenje. *„U suštini, estradna znanost je sve ono što znanost nije. Jednako kao što je kultura konflikta, kao surogat kulture, suštinski ne-kultura. I jedno i drugo pripadaju jedinstvenom nastojanju da se vrijednosti moderne dovedu do besmisla i sve učini jednakim. Na drugi način nije mogućno prosječnost predstaviti kao visoku vrijednost i netalentiranost kao značajniju referencu od talenta."*[39] Drugim riječima, *kultura konflikta kao da* je kultura. Ona je sve ono što kultura nije i što u svojoj osnovi ima konflikt, ondosno silu, a ne dijalog kao svoje glavno oružije. *„Forma života u takvim odnosima je konflikt, odnosno kultura konflikta kao poredak u kojem se društveni odnosi zasnivaju na neprekidnom sukobljavanju."*[40] Potrebno je i napomenuti da u kulturi

[38] isto, str. 113
[39] Arnautović, S. *Estradna znanost i kultura konflikta*, str. 19
[40] isto, str. 23

konflikta, ovo proističe iz nepostojanosti stvarnog odnos spram drugosti. Vidjeli smo ranije kako je taj odnos upravo u osnovi shvatanja moderne kulture i moderne uopće.

Odsutnost prihvatanja i razumijevanja onoga što je drugo i drugačije od *kulture konflikta* same, čini je zatvorenom i nepristupačnom. *„Kultura konflikta, upravo obrnuto tome, za svoj cilj ima zatvaranje i neprihvatanjesvega što nije ona neposredno. Ta je neposrednost toliko odlučno važna za nju, da nisu prihvatljiva ni vlastita izvorišta i ono što je nekada činilo sjeme jednog njenog segmenta ili konteksta u cjelosti. Kultura konflikta je nastojanje postvarenja nihilizma kao autentičnog izraza nedostatka potencijaliteta.“*[41] Dakle, *kultura konflikta*, umjesto dijaloga, njeguje silu u smislu nametanja neupitnih istina *estradnih znanstvenika* i posvećenih mudraca. Upravo zbog te zatvorenosti, *kultura konflikta* se pojavljuje kao sama pervertirana vrijednost. Ona ne gradi prostor smisla, već ga sistematski razgrađuje i u krajnosti dovodi do nepostojanja.

Dakle, iz ovakve situacije kulture proističe društvo pervertiranih vrijednosti, tj. ono što nazivamo društvom ne-znanja. To je društvo u kojem su istina, znanje i mišljenje zamijenjeni imitacijom, manipulacijom i površnošću. *„To istovremeno znači da kultura konflikta, kao osnova stvarnih društvenih konflikata, predstavlja pervertiranu vrijednost. Na taj način stvara se i društvo pervertiranih odnosa, gdje je sve moguće i ništa nije moguće.“*[42] Na taj način, ni kultura više ne može djelovati kao izraz duha i slobode, već postaje sredstvo održavanja poretka konflikta i ne-znanja. Sama forma života u ovakvim društvima je drugačija, odnosno stvaraju se uslovi u kojima život izgleda *kao da* je život i *kao da* živimo.

U tom smislu potrebno je razumjeti, i definisati, pojam *kulturnog primitivizma*. *Kulturni primitivizam* predstavlja pojam kojim se definiše forma u kojoj se odvija život u društvu zasnovanom na *ne-znanju*. On nije slučajan ni sporadičan, već predstavlja organizirani način postojanja i djelovanja u kojem su mišljenje i istinsko znanje potisnuti u korist i opću vlast gotovih, neupitnih istina koje se samo daju *kao da* su znanje.

U tome se ogleda i važnost *estradne znanosti* u društvima ne-znanja. *„Kulturni primitivizam pojavno izgleda „kao da“ je kultura. Suštinski, on je izopačena forma života u kojoj se istina nalazi u laži. Zato je, za razliku od modernog društva, društvu*

[41] isto, str. 41
[42] isto, str. 43

zasnovanom na ne-znanju potrebna estradna znanost.“[43] *Kulturni primitivizam* se ne nameće samo silom, već ga, često nesvjesno, nameću svi oni koji umjesto znanja njeguju i prihvataju ne-znanje. Ponajprije su za ovakvu situaciju, opet naglašavamo, zaslužni *estradni znanstvenici* i mediji koji ih bezrezervno veličaju. *„Društvo zasnovano na ne-znanju kulturni primitivizam postavlja kao formu odvijanja života primjerenu temeljnoj vrijednosti ne-znanja. Kulturni primitivizam nije stoga nestvaran pojam, nego određenje forme života koju nameće estradna znanost kroz instrumente društva zasnovanog na ne-znanju. Kulturni primitivizam se može sresti i vidjeti svakodnevno i u svakoj pojavi on iskazuje tendenciju zatvorenosti društva. Groteskna slika estradnog znanstvenika, koji sam sebi na lokalnom mediju čestita rođendan, jedna je od slika kojima ne trebaju riječi.”*[44] Međutim, ne samo da njegovo širenje dolazi odozgo, kroz javni diskurs, već i samo prihvatanje takvog stanja od strane društva, bez propitivanja, predstavlja dodatno učvršćivanje ove forme života. Svako prihvatanje *kulturnog primitivizma* doprinosi njegovoj stabilnosti i reprodukciji, čime se omogućava daljnje održavanje društva u stanju duhovnog opadanja.

V Znanje, obrazovanje i paradoksi društva znanja

Savremeno doba snažno ističe vrijednost znanja. Često se naglašava kako su upravo znanje i znanost osnovni pokretači napretka. Univerziteti i obrazovne institucije sve se više predstavljaju kao ključni nosioci društvenog razvoja. Shodno tome, kada se znanje tretira kao strateška roba, a visoko obrazovanje kao centralni akter društva zasnovanog na znanju, nužno je zapitati se kojoj svrsi danas zapravo služe znanje, naučni rad i obrazovanje? Da li su znanost, obrazovanje i znanje prije svega usmjereni ka ekonomskom rastu i potrebama tržišta, ili bi njihova uloga trebalo da bude doprinos opštoj dobrobiti čovječanstva, razvoju kritičkog mišljenja i napretku civilizacije u cjelini?

Ovo poglavlje će se najprije baviti položajem znanja i obrazovanja unutar društva znanja, odnosno načinom na koji je obrazovanje shvaćeno i upotrebljeno u tom kontekstu,

[43] isto, str. 60-61
[44] isto, str. 61

dok ćemo na samom kraju razmotriti kako se znanje transformiše, redukuje ili gubi smisao u društvu ne-znanja kao sredini u kojoj znanje prestaje biti stvarna vrijednost.

Polazište svakog ozbiljnog istraživanja na pomenutu temu je postaviti pitanje: šta je znanje? Šta danas znači „znati“ u svijetu koji je preplavljen informacijama, ali istovremeno često pati od površnosti razumijevanja? Osvrt na ove temeljne dileme predstavlja neizostavan korak, jer tek njihovim razjašnjenjem možemo razumjeti smisao i vrijednost obrazovanja i nauke. Baveći se ovim pitanjima kroz svoja istraživanja, Vladimir Milisavljević navodi: „*U stvari, za ideološki diskurs o društvu znanja karakteristično je sistematsko nivelisanje: sve što vjerujemo, sve što bilo ko smatra istinitim, spremno se uzima kao "znanje", pa i šire od toga: kao "znanje" se shvata svaki sadržaj - kognitivni, afektivni, konativni ili psihomotorni - svako ponašanje ili reakcija koja može da fungira kao predmet ekonomskog upravljanja, eksploatacije ili manipulacije putem "tehnologija znanja" ili "menadžmenta znanja". Obrnuto, sve ono čime se ne može upravljati i raspolagati (a nije mnogo toga preostalo), i iz čega se ne može izvući nikakva dobit, više se i ne ubraja u znanje. Stoga ne treba da čudi što se u "društvu znanja" ne samo znanje, već i neznanje i zabluda (na primer, ona koja je rezultat pogrešnog informisanja), pojavljuju upravo kao oblik "znanja" - pod uslovom da se njima može upravljati i iz njih izvlačiti profit.*“[45] Ovakvo razmatranje i ovako postavljene stvari ističu nam jednu važnu dimenziju, to je očita komercijalizaciju znanja kojoj danas svjedočimo. Znanje se sve češće pretvara u robu, u resurs koji se kupuje, trži, mjeri i vrednuje prema ekonomskim kriterijima. Umjesto da bude univerzalna vrijednost dostupna svima, ono postaje predmet ulaganja, prestiža i profita, što dodatno produbljuje pitanje njegove stvarne svrhe.

U ovom kontekstu neizostavno je djelo „*Teorija neobrazovanosti“*Konrada Paula Liessmanna, koje se upravo bavi zabludama i problemima društva znanja. U ovoj knjizi autor, kada je riječ o znanju i društvu znanja, navodi sljedeće: „*Znanje je - tako kaže jedna uvriježena definicija - informacija opskrbljena značenjem. Stoga se u političkoj retorici pojam društvo znanja relativno bezbrižno poistovjećuje s pojmom informacijsko društvo. U pravilu se ovaj drugi pojam još jače naglašava, jer se čini da su informacije još radikalnije zbratimljene s onim digitalnim medijima koji društvo znanja dodatno*

[45] Milisavljević, V. *Sredstva za nepoznate ciljeve*, str. 26-27

dinamiziraju. Omiljenoj tezi da živimo u informacijskom društvu i na taj način u društvu znanja može se, doduše, posve opravdano suprotstaviti teza da živimo u "dezinformacijskom društvu" Hegel je jednom formulirao da poznato nije "spoznato zato šta je poznato". Sa znanjem i spoznajom informacije još nemaju veze. „[46] Na ovom mjestu kod Liessmanna upravo se još jednom podcrtava stav koji, kako smo vidjeli, zastupa i Milisavljević: da se danas sve što vjerujemo ili sve što bilo ko smatra istinitim može spremno uzeti kao znanje. Međutim, ovdje se ne ide dalje od puke informacije koju nikako ne možemo nazvati znanjem.

Očigledna su plauzabilnosti kod reformatora obrazovanja, ali i samih obrazovnih institucija, kada je u pitanju razumijevanje i definisanje pojma znanja unutar tzv. društva znanja. Često se znanje tretira kroz prizmu tržišta i profita, njegova vrijednost mjeri ekonomskom korisnošću, a obrazovne prakse usmjeravaju ka proizvodnji kadrova za tržišne potrebe. Takav pristup, iako možda praktičan, ignoriše širi smisao znanja, koje ne smije biti svedeno na puku informaciju niti reduciran na ekonomski resurs. Liessmann kaže: „*Znanje je više od informacije. Znanje omogućuje da se iz mnoštva podataka filtriraju oni koji imaju informacijsku vrijednost, ali ne samo to; znanje je općenito oblik prožimanja svijeta: spoznati, razumjeti, pojmiti. U suprotnosti s informacijom čija je važnost u djelatno relevantnom stajalištu, znanje nije jednoznačno usmjereno na svrhu Mnogo se toga može znati, a je li to znanje beskorisno, nikad se ne prosuđuje u trenutku uspostavljanja ili primanja toga znanja. Nasuprot informaciji koja predstavlja interpretaciju podataka s obzirom na očišta djelovanja, znanje bi se dalo opisati kao interpretacija podataka s obzirom na njhov kauzalni suodnos i njihovu unutarnju konzistentnost. Znanje se referira na spoznaju, pitanje istine je temeljni preduvjet za znanje.*“[47] Dakle, znanje ne samo da je mnogo više od zbirke podataka. Ono je temelj mišljenja, kreativnosti i kulturnog razvoja čovječanstva.

Potrebno je reći da trenutak samoodbrane dominira u svim debatama o obrazovanju, posebno kada je riječ o reformama obrazovnog sistema. Često se javlja strah da će obrazovne institucije stvarati kadrove sa nesvrhovitim ili suvišnim znanjem, koji neće imati praktičnu primjenu na tržištu rada. „*Ono što objedinjuje obrazovne*

[46] Liessmann, K. (2009) *Teorija neobrazovanosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 24
[47] isto, str. 25

reformatore svih smjerova njihova je mržnja spram tradicionalne ideje obrazovanja. Pomisao da bi ljudi mogli pokazivati nesvrhovito, suvislo znanje, sadržajno usmjereno prema tradicijama velikih kultura, znanje koje ih osposobljava ne samo da oblikuju karakter, nego im podaruje i trenutak slobode nssuprot diktatima duha vremena, za njih ie očigledno užasna. Obrazovani bi, naime, radije bili sve drugo samo ne fleksibilni, mobilni i za timski rad sposobni klonovi koji besprijekorno funkcioniraju, a mnogi bi upravo to rado vidjeli kao rezultat obrazovanja.“[48] Upravo ova percepcija dovodi do pritiska da se fokus obrazovanja striktno usmjeri na ekonomski profitabilne vještine, što dodatno marginalizuje širi društveni, kulturni i intelektualni značaj znanja.

U tome se upravo ogleda ključni problem: ovakav pristup potiskuje stvarni značaj spoznaje, znanja i obrazovanja. Fokusiranjem isključivo na praktičnu i tržišno korisnu dimenziju, gubi se dublja svrha obrazovanja, a to je razvijanje mišljenja, razumijevanja svijeta i sposobnosti stvarnog prosuđivanja, koje nadilazi puk ekonomski interes. Liessmann na ovaj problem upozorava na sljedeći način: „*Dok se s jedne strane znanje prodaje kao resurs budućnosti koii se munjevito povećava, o čemu svjedoči glupa metafora o eksploziji znanja, dotle s druge strane opće znanje opada tempom koji nas ostavlja bez daha. Rupe u obrazovanju takozvanih političkih elita u vezi s najjednostavnijim povijesnim ili kulturno-povijesnim pitanjima eklatantne su, a trijumf žurnalizma temeljenog na mišljenjima tamna je strana činjenice da više nitko ništa ne zna.“*[49] Upravo ovdje dolazi do izražaja jedna od najvećih zabluda, odnosno kontradiktornosti društva znanja. Čini se da se, umjesto da se znanje produbljuje i obogaćuje, ono sve češće vodi pukom opadanju, površnosti i redukciji na praktične, kratkoročno korisne informacije. Ova tendencija ukazuje na paradoks: društvo koje sebe definiše kroz znanje često zanemaruje njegov pravi intelektualni i kulturni potencijal. Na ovaj način ne samo da se gubi i sav značaj znanja, nego se pojedinac udaljava i od same slobode. „*Spoznati svijet, prilagoditi svijet, raspolagati prirodom: program moderna znanstvenog poimanja svijeta i ovladavanja prirodom nalazi u njemu svoje mjesto isto tako kao i poslovno djelovanje, ali ne kao zadnje ciljeve, nego kao sredstvo za postizanje one krajnje namjere koja se slijedi u obrazovanju: samospoznaja i sloboda. Svekoliko znanje tim određenjem zadobiva smisao. Čovjekov duh želi se bolje razumjeti, a sva*

[48] isto, str. 45
[49] isto, str. 46

znanost i tehnika trebaju čovjeka učiniti slobodnijim u djelovanju.“[50] Dakle, cilj i smisao nije samo gomilanje informacija, već razumijevanje čovjekovog duha i svijeta oko njega. Sva nauka i tehnika trebaju samo služiti tome da čovjeka oslobode ograničenja, omogućavajući mu da djeluje samostalnije, promišljenije i kreativnije, umjesto da ga reduciraju na instrument tržišnih ili utilitarnih interesa.

Evidentno je da i današnje društvo znanja nosi svoje zablude i paradokse. Ipak, za razliku od društva ne-znanja, čak i kratkoročno korisne informacije zadržavaju svoju prisutnost i funkciju. Društvo ne-znanja, s druge strane, bavi se znanjem koje se predstavlja *kao da* je vrijedno, iako u stvarnosti nema nikakvu praktičnu ili intelektualnu korist. Za razliku od korisnih informacija koje su prisutne u društvu znanja, ono što se daje *kao da* je neko znanje u društvu ne-znanja uglavnom služi *estradnim znanstvenicima* i održavanju postojećeg poretka, bez doprinosa stvarnom razumijevanju ili razvoju.

Oba tipa društava, kako je prikazano u ovom, tako i kroz prethodna poglavlja teksta, suočena su s ozbiljnim rizicima. Jedino rješenje je jasno: potrebno je ponovno usmjeriti pažnju i djelovanje prema istinskom znanju koje oplemenjuje ljudski duh i društvo u cjelini. Time se ne samo ispunjava antički zahtjev za spoznajom samoga sebe, već ljudi postaju bliži razumijevanju slobode kao umstvenog principa. Znanje, u tom smislu, postaje sredstvo oslobađanja, promišljanja i razvoja čovjeka i društva u cjelini.

VI Zaključak

Na samom početku ovog rada postavili smo jednu ključnu činjenicu. Društvo ne-znanja nije neka udaljena teorijska konstrukcija. To je naše društvo i situacija našeg društva. Iz toga inspiracija za pisanje ove studije. Društvo ne-znanja je kontekst u kojem, nažalost, većina u našem okruženju živi, misli i djeluje.

Kroz različite tematske cjeline pokušali smo izgraditi razumijevanje pojma društva ne-znanja ne kao društva odsutnosti znanja, već kao načina postojanja i mišljenja, koja se pojavljuje u *kao da* formi. Samim tim, društvo ne-znanja je ono koje izgleda *kao*

[50] isto, str. 48

da zna, *kao da* misli, *kao da* razumije i, u konačnici, ono koje izgleda *kao da* je moderno dok istovremeno potiskuje autentično znanje i duh.

U tom smislu, napravili smo preciznu distinkciju između neznanja, koje predstavlja jednostavan nedostatak informacija, ali i ne-znanja, koje je kompleksna duhovna, epistemološka i kulturna struktura, oblikovana medijima, *estradnim znanstvenicima* i njihovom samodovoljnošću.

Također, analizirajući kulturu u kontekstu društva ne-znanja prikazali smo način života u društvu zasnovanom na ne-znanju i obrazložili značenje *kulture konflikta*. Na konflikt kao formu života naše društvo trebalo bi da obrati posebnu pažnju, da iz njega uči i da što prije smanji konfliktnost u svom svakodnevnom djelovanju. U posljednjem poglavlju rada jasno je ponuđeno rješenje: potrebno je okrenuti se prema znanju. Koliko god naše društvo bilo društvo ne-znanja, to ne znači da pravo znanje ikada gubi legitimitet. Ipak, važno je shvatiti da znanje nije i ne mora uvijek biti tamo gdje su svi. Što prije se okrenemo prema znanju, prije ćemo ukinuti ne-znanje, jer se ono jedino znanjem i može ukinuti. Time će i konflikt kao oblik života u našem društvu nestati.

Upravo okretanjem prema znanju i isticanjem antičkog zahtjeva za spoznaju samoga sebe i svijeta oko nas, uz neprestani imperativ da budemo bolji nego što već jesmo, moći ćemo smanjiti i spriječiti nemile događaje poput femicida ili nerazrješenih ubistava, koji, nažalost, polako ali sigurno postaju svakodnevica u našim medijima.

LITERATURA:

1. Arnautović, S. (2018) *Estradna znanost i kultura konflikta.* Sarajevo: Filozofsko društvo „Theoria“

2. Arnautović, S. (2009) *Transcendentalna filozofija i odrednice moderne.* Sarajevo-Zadar: Filozofsko društvo „Theoria“, Hegelovo društvo

3. Heidegger, M. (1985) *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed

4. Heidegger, M. (2000), Nietzscheove reči „Bog je mrtav“ u *Šumski putevi.* Beograd: Plato

5. Liessmann, K. (2009) *Teorija neobrazovanosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk

6. Milisavljević, V. (2022) *Sredstva za nepoznate ciljeve.* Beograd: Srpsko filozofsko društvo, Institut društvenih nauka

7. Nietzsche, F. (1981) *Filozofija u tragičnom razdoblju Grka.* Beograd: Grafos

8. Nietzsche, F. (2007) *Tako je govorio Zaratustra.* Beograd: Feniks Libris

9. Nietzsche, F. (2015) *Vesela nauka.* Beograd: Dereta

10. Popić, M. (2024) *Autoritet metafizike*. Sarajevo: Filozofsko društvo „Theoria“